

Formation and Development of Spiritual And Cultural Centers of the Town of Kovalivka on the XIX and Early XX Centuries

Drobnyj Viktor

*Graduate student of the second year of study
at MNU. V.O. Sukhomlinsky (Nikolaev)*

Abstract

The article, based on statistical materials and periodicals of the Russian Empire, attempts to show the process of formation of cultural and spiritual centers of the town of Kovalivka. The peculiarities of church building and spiritual-educational activity of the local Orthodox parish, the specifics of the activity of the local priest in the line of the general imperial policy of struggle against various currents of Protestantism are analyzed. An attempt is made to shed light on new facts from the history of Odessa County through an analysis of the process of formation and development of schools and religious centers of the settlement. An analysis of the impact of school education on the population of the settlement. The peculiarities of their educational activity both within the town and outside it have been clarified.

Keywords: Kovalivka town, Odessa district, church, church-parish school, Zemstvo folk school, Jewish prayer house.

Дослідження розвитку поселень південної України неможливе без детального аналізу процесу формування та розвитку в них духовно-культурних центрів, храмів та шкіл різних типів. Практична реалізація цього вимагає детального вивчення досвіду процесу утворення та розвитку церков та шкіл у них.

Питанню формування та розвитку означених культурно-духовних центрів присвячували свої дослідження: Багмет М.А., Мінц М.О., Тригуб О.П. Шешунова І.Н., Щукін В.В., Пивовар А.В. Чехов Н.В. [2;9;19;37].

На території досліджуваного поселення у окреслений період формується чотири культурно-духовні центри. Два релігійного та два освітницького напрямку. Невід'ємною частиною культурно-духовного розвитку поселення є культові споруди. Враховуючи багатоетнічність поселення в ньому поступово сформувалися релігійні осередки - православна церква та синагога.

Першим та найстарішим місцевим духовним центром стає храм святого Михаїла Сунадського, становлення якого сягає кінця XVIII ст., зокрема, на досліджуваних територіях, церковне будівництво розпочалося в 90-х рр. XVIII ст. після їх приєднання до Російської імперії та включення до церковної адміністрації Новоросійської губернії, а саме до складу Дубосарської протопопії. Як зазначає у своїх дослідженнях Пивовар

А.В., найменше відомостей про храми в означений період саме в її межах, на територіях Тираспільського та забузької частини Херсонського повітів. [19, с.137]

Село Ковалівка вперше згадується в атласі «Очаківська земля», як поселення, засноване 1791 року. Відповідно до джерела, у цей період в ньому існує церква. Найімовірніше, це була тимчасова споруда, що задовольняла духовні потреби населення Ковалівки у складі 36 сімей чорноморських козаків [10, с. 96].

Книга «Предки кубанських казаків на Дністрі» доповнює попередні дані про існуюче поселення. Відповідно до джерела на 30 листопада 1791 року, в селі існували 32 двори та проживало 188 осіб. Наступного 1792 р. кількість населення зменшується до 119 осіб [7, с. 68-72].

У 1792 р. після переселення Чорноморського козацького війська на Кубань та роздачі їх земель поміщикам 6300 десятин в Ковалівці та її околицях було передано у власність інженер-полковнику Андрію Шостаку, сюди переселено 89 родин кріпаків з північних губерній України й Центральної Росії та створено село Шостакове. [6, с. 43].

На початку XIX ст. володіння Шостака придбав колезький радник Михайло Кир'яков, а сусіднє село Ткачівку (Авдотіївку), що стало частиною сучасного села, з 356 десятинами землі і 83 родинами кріпаків - поміщик Чернявський. Усі ці поселення, утворені на початку XIX ст., стали частиною приходу села Ковалівка, до нього також увійшли прихожани села Андріївка.

Збільшення числа прихожан внаслідок активного освоєння та переселення населення з територій інших губерній на початку XIX ст., приводить того, що будівля храму перестає задовольняти потреби прихожан. Тіснота та зношеність будівлі збудованої в кінці XVIII ст., яка стала культурним центром для більшості сусідніх поселень поступово призводить до її руйнації. Це, в свою чергу, спонукало місцевого землевласника М.М. Кир'якова профінансувати будівництво нової будівлі. На місці де розташовувалася дерев'яна церква зводиться кам'яний одно престольний храм. Будівництво тривало п'ять років, закладення відбулося в 1811 р., а завершилося 1816 р. Цього року будівлю освятили на честь святого Михаїла єпископа Сунадського. Новий храм стає центром культурно-духовного життя Ковалівки та означених навколишніх сіл. [1, с. 86].

У досліджуваний нами період продовжується активний соціально-економічний розвиток поселення, що стає підґрунтям до початку розвитку усім культурно-духовним осередкам. Подальший економічний розвиток дозволив змінити статус Ковалівки з села на містечко, це, на нашу думку, позитивно вплинуло як на економічний, так і на культурно-духовний розвиток поселення. Бурхливий розвиток поселення супроводжується стрімким зростанням кількості населення та числа дворів. Якщо 1856 року у містечку Ковалівка нараховується 138 дворів, то на 1859 рік їх число зростає до 169 дворів у яких нараховувалося 963 жителі [21, с. 138].

На початку 50-х рр. XIX ст. формується загальна архітектура містечка. За спогадами сучасників, – домінантними спорудами в архітектурному комплексі стають маєток поміщиків Кірьякових та церква, котра своїми обрисами нагадувала Казанський собор у Санкт-Петербурзі. [5, с. 78-79]

Інтенсивний розвиток поселення, збільшення числа прихожан, як наслідок активніше використання будівлі впливає на її стан. У 1854 р. через аварійність приміщення, перший кам'яний храм села було розібрано, натомість зведено кам'яний молитовний будинок. Саме він стане продовженням розвитку центру, що впливатиме на культурно-духовний розвиток населення новосформованої Ковалівської волості, аж до початку будівництва нового приміщення храму у 1905 році. [23, с. 94-95].

Після реформи 1861 року у містечку Ковалівка налічувалося 337 ревізьких душ, по статутній грамоті 308 кріпаків одержали по 5,5 десятин землі, 29 кріпаків залишилися без землі [6, с. 47]. На нашу думку, саме поява у селян особистих землеволодінь, дозволяє їм почати активну підтримку існуючого духовного центру. На користь цього свідчить збільшення кількості пожертвувань для храму та інших духовних потреб. Зокрема, влітку 1861 року прихожанами на чолі з священником, було пожертвовано 3 рублі на користь православних сирійців [25, с. 618].

У другій половині XIX ст. на території півдня України починають поширюватися різні течії протестантизму розширюючи число своїх прихильників нових. Це в свою чергу привело до зниження авторитету православної церкви.[24, с.343-344] Досліджуваний нами приход містечка Ковалівка в цей період очолює протоієрей Яків Опойченко, котрий змінив на цій посаді Феодосія Белоусова. [3]

Окрім, власне пастирського служіння протоіерей Опойченко служив місіонером Свято-Андріївського братства, місіонерського осередку при Одеській духовній семінарії. Відповідно до проаналізованих матеріалів поміщених у Херсонських єпархіальних відомостях, метою своєї діяльності братство обрало вживання заходів щодо поширення серед населення ідей православного християнства та протидію усіляким оманам, що спотворюють вчення православної церкви. Під останніми розумілися різні течії протестантизму, що набирали популярності в межах Херсонської губернії, котра і була обрана рамками його діяльності.[32, с.149-150]

Перебування на посту місіонера протоіерея Іакова Опойченко в першу чергу позначилося на діяльності Ковалівського приходу. Так виконуючи свої братські обов'язки він відвідав села трьох повітів губернії виконуючи при цьому планові богослужіння та ритуали за місцем служіння. Серед відвіданих ним в Ананьївському повіті – Варюшино, в Єлисаветградському – Троїцьке Арнаутовка, Новогригорівка В Одеському повіті – Тернувате, Петровське(Солонику), Ряснополь та Основу, Новопокровське та Сахарово, Ковалівка Авдотіївка, Корчино.[29, с.733-790]

Особливу увагу при виконанні своїх місіонерських обов'язків він уділяв та Ряснопольському, де проводив тривалі бесіди й роздавав інформаційні брошури та Ковалівському приходам. У досліджуваний період, в межах приходу, проживало: в Ковалівці дві родини, члени яких були прихильниками однієї з течій протестантизму – штундизму, на хуторі Шостаковово одна сім'я, в Авдотіївці та на хуторі Корчинському дві та дев'ять сімей відповідно. [29, с.783-790]

Проаналізовані нами статистичні джерела показують, що основними видами діяльності протоіерея Опойченко в приході Михаїла єпископа Сунадського були публічні та приватні розмови як з православним та і з протестантським населенням приходу. Публічні розмови проводилися і в церкві, і в училищі. Хоча бесіди і проводилися часто та в присутності великої аудиторії, протоіерей не отримував очікуваних результатів. Єдине чого йому вдалося досягти постійними приватними бесідами – перехрещення до православ'я жителя Ковалівки Григорія Онищенко та вмовити його хрестити дружину й малу дитину. [29, с.790]

Не досягнувши очікуваних результатів, протоіерей Яків Опойченко покинув пастирську службу в Ковалівському приході. З жовтня 1886 до лютого 1887 його

тимчасово змінив священник Микола Шатунов. З кінця 1887 до серпня 1889 священником служить Іоган Загардан, якого змінює П. Нікулін. [2; 4]

У 1893 році згідно з розпорядженням Херсонського єпархіального начальства при Михайлівській церкві містечка Ковалівка відкрито церковно-приходське піклування [28, с. 203]. Відповідно до «Положення про парафіяльні піклування при православних церквах» прийнятого в Російській імперії 2 серпня 1864 року до обов'язків такої організації відносилися піклування про благоустрій та добробут парафіяльної церкви та причту в господарському відношенні, а також організація початкового навчання дітей та благодійність у межах приходу. Піклування повинні були відкривати в приході школи, лікарні, притулки та інші благодійні заклади, надавати бідним людям приходу всілякі посібники, піклуватися про поховання незаможних та утримання кладовищ в належному порядку [20].

Проаналізовані нами видання Херсонських єпархіальних відомостей за період 1893 – 1916 років свідчать, що пріоритетним напрямком діяльності піклуванням було обрано роботу по зведенню нової будівлі храму у поселенні, оскільки молитовний будинок споруджений 1854 не міг повністю виконувати свої функції, та найімовірніше, за майже сорок років використання потребував серйозного ремонту.

Піклування починає збирати пожертви на спорудження храму, серед яких найбільш вагомими були від міщанки Дарії Дульської та місцевого кредитного товариства, 2650 рублів та 550 рублів відповідно [31, с. 200; 35, с. 64]. Також, необхідно зазначити, що в 1913 році Херсонською духовною консисторією було надано дозвіл протягом року збирати пожертви на побудову нового храму в межах єпархії [34, с.392]. Все це дозволило завершити спорудження храму в 1916 році [36, с. 231].

Активний розвиток приходу св. Михаїла єпископа Сунадського, збільшення числа прихожан у другій половині XIX ст., створює сприятливі можливості для формування наступного культурно-духовного центру – церковно-приходської школи, яке розпочинається в 60-ті рр. XIX ст., під егідою настоятеля храму. Школа розпочала свою діяльність з 1862 р. проте тимчасово розміщувалася в селянському будинку не пристосованому для занять. У перший рік роботи її учнями стали 12 хлопчиків яким, відповідно до приписки єпархіального начальства викладали: читання, письмо, короткий Катехізис з Священною історією та церковні співи. Окрім цього здібним

учням до затвердженого переліку предметів додавалися перші чотири дії математики та загальні відомості з географії [26, с.15].

У 1866 році школа розширюється, крім 18 хлопчиків її починає відвідувати одна дівчинка. Цього ж року її було переміщено до громадської будівлі, що свідчить про зацікавленість місцевої громади у її підтримці та розвитку. Навчання проводить священник Феодосій Белоусов, який за старанну та корисну службу на пості священника містечка Ковалівка нагороджений набедреником. [30, с. 13]

Необхідно зазначити, що священник не залишав без уваги й інші села, жителі яких відвідували Михайлівську церкву. Завдяки його старанням, у межах приходу, в селі Андріївка, було відкрито церковно-приходську школу. У 1866 році, її відвідувало 15 хлопчиків та п'ять дівчат [28, с. 59].

Він продовжував викладати у школі до літа 1884 р. З 1 вересня його на посаді змінює протоієрей Опоиченко. [3]

Проаналізовані нами джерела дозволяють виконати порівняльний аналіз залучення населення містечка Ковалівка Ковалівської волості та жителів села Троїцьке Граденецької волості Одеського повіту до навчання у церковно-приходських школах.

Так відповідно до відомостей 1866 року з 936 жителів містечка Ковалівки школу, відвідує 19 осіб. Натомість в селі Троїцьке з 2244 жителів церковно-приходську школи відвідують також 19 учнів [21, с. 123]. Та не зважаючи на однакову кількість учнів, відсоток залучення населення до навчання у церковно-приходській школі містечка Ковалівка значно вищий ніж в селі Троїцькому де до навчання залучено кожного 50 жителя поселення, натомість у Троїцькому лише кожного 118 жителя. На нашу думку, таке порівняння свідчить про ширше залучення населення містечка до навчання у церковно-приходській школі [27, с. 58-59].

Поява та розвиток означених культурно-духовних центрів, позитивно вплинуло на подальшу динаміку розвитку поселення. Проаналізовані нами документи Одеського повітового земства, зокрема, данні 1872 року свідчать про початок діяльності у містечку постійного фельдшерського пункту, що значно покращило становище жителів поселення, оскільки зробило медичну допомогу доступнішою. Також важливим аспектом розвитку поселення стало відкриття стоїчного пункту на четверо коней та встановлення у ньому поштової скриньки для приватної кореспонденції, це в свою

чергу дозволило активізувати сполучення села, з іншими поселеннями повіту [11, с.22; 12, с. 144].

У 1887-1888 навчальному році розпорядженням архієпископа Херсонського та Одеського Никанора в містечку Ковалівка знову відкрили церковно-приходську школу з класом для заняття рукоділлям для дівчат. Завідував та викладав у ній священник, рукоділля навчала його дружина. Серед існуючих в Одеському повіті шкіл такого типу, вона стає першою, де створено клас для рукоділля, в якій навчалися лише дівчата поселян. Цей факт свідчить про активну позицію серед населення не лише храму та родини священника Іоана та Олександри Загарданів, а й жителів поселення. Проте, проаналізовані нами матеріали не дозволяють точно встановити як довго вона існувала. [30, с. 140].

Поява та розвиток церковно-приходської школи під егідою приходу св.Михайла єпископа Сунадського створили позитивний імідж освіти в містечку та зацікавила в ній його населення. У 80-х рр. XIX ст., з врахуванням позитивного досвіду існування у містечку церковно-приходської школи починається формування третього духовно-культурного центру – земської народної школи.

Вона була відкрита Одеським повітовим земством у 1881 році опираючись на урядове положення про початкові школи 1864 р. котре започаткувало створення нового типу училищ – народних шкіл. В них могли навчатися діти різних суспільних прошарків, національностей і віросповідань. Першими учнями нової школи стали 57 хлопців та 2 дівчат. Заняття проводяться вчителем Василем Белоусовим, викладач Закону Божого священник місцевої церкви – Феодосій Белоусов. У 1882 році приміщення школи перебудовано та розширено за кошти земства [13, с. 32].

У листопаді 1886 року Ковалівське народне училище було оглянуте інспектором народних училищ Херсонської губернії Одеського району Л.П. Шпановським. Ним у звіті зазначено, що вчителю рекомендовано звернути свою увагу на чистоту класної кімнати та дисципліну. У своєму звіті інспектор подає характеристику вчителя Белоусова, де зазначається, що він не закінчив повний курс вчительської семінарії, але отримав свідоцтво після складання іспиту. Навчання проводить з належними знаннями та заповзяттям. [14, с.194; 15, с.92; 16, с. 113].

Досліджуваний нами навчальний заклад, наступні роки свого існування, продовжує відігравати роль одного з важливих культурно-духовних центрів містечка Ковалівка. Важливе місце в цьому займає бібліотека, що нараховує 804 томи літератури, серед яких 280 підручники, а решта 524 книги для читання. Наявність великого обсягу доступної літератури та можливість брати її додому сприяє, на нашу думку, збільшенню загального рівня обізнаності та грамотності серед учнів та членів їхніх сімей. [17, с. 195].

Однією з сфер діяльності земських шкіл Херсонської губернії, було заняття просвітницькою діяльністю засобом проведення громадських читань. Місцевий навчальний заклад приймав активну участь у роботі над читаннями, протягом 1903 навчального року силами викладача було організовано чотири громадських читань. Відповідно до проаналізованих нами документів, їх відвідали 640 жителів поселення, серед них: 240 чоловіки, 155 жінки, 245 діти. Це свідчить про широке залучення населення містечка Ковалівка до просвітницької роботи навчального закладу у якості слухачів без розподілу як статевою так і віковою ознаками, залучення відносно великої групи жінок до досліджуваного процесу свідчить про зацікавленість місцевої адміністрації та представників школи у поширенні загальної обізнаності серед різних груп населення [18, с. 252].

З створенням церковно-приходської та відкриттям земської народної школи продовжився процес залучення жителів містечка Ковалівка до розвитку культурно-духовного життя.

Інтенсивний розвиток містечка засвідчений «Списком населених місць Херсонської губернії на 1896 рік». Відповідно до джерела, містечко Ковалівка Ковалівської волості нараховує 210 дворів та 1632 жителів. Також джерело повідомляє про існування в поселенні культурно духовних центрів православної церкви, церковно-приходської та земської школи, єврейського молитовного будинку [22, с. 316].

Останній культурно-духовний центр сформувався внаслідок появи та поступового збільшення в містечку єврейської громади. За «Матеріалами для оцінки земель Херсонської губернії» кількість євреїв у містечку в 1882 році складає 13 осіб [8, с.69]. В подальшому число юдеїв продовжує зростати. Нажаль, на сьогодні нам не доступні

матеріали, що дозволили б проаналізувати кількість єврейського населення містечка, та його участь у культурно-духовному житті поселення.

Отже, аналіз архівних і статистичних матеріалів дозволяє проаналізувати історію формування та розвитку культурно-духовних центрів містечка Ковалівка протягом XIX – початку XX ст., простеживши еволюцію створення православного храму, церковно-приходської та земської народної шкіл та єврейського молитовного дому в поселенні.

У статті зроблено спробу проаналізувати формування та розвиток приходу св. Михаїла єпископа Сунадського містечка Ковалівка, показано поступове зростання авторитету серед прихожан у першій половині та середині XIX ст., та кризу у зв'язку з появою в повіті прихильників різних течій протестантизму, ідеї котрих починають приваблювати ряд жителів Ковалівської волості. Зроблено наголос на періоді перебування на приходській службі протоієрея Опоиченко котрий окрім виконання своїх душпастирських обов'язків виконував місіонерську роботу як адепт Свято-Андріївського братства та збільшив авторитет приходу у окреслених у статті сіл Одеського, Елисаветградського та Ананіївського повітів.

Важливою складовою культурно-духовного розвитку поселення стала поява в ньому церковно-приходської та земської народної шкіл. При цьому необхідно зазначити, що першою було створено сприятливу атмосферу для прийняття місцевим населенням корисності освіти. Друга ж змогла охопити більшу кількість учнів обох статей, проте через тісноту приміщення у всі роки свого існування була тісною та не могла вмістити всіх бажаючих дітей містечка Ковалівка й навколишніх поселень.

Найменше відомостей у проаналізованих нами джерелах міститься про єврейський молитовний будинок містечка. Проте, сам факт його створення говорить про поселення у якому рівномірно розвивалися культурно-духовні центри різних етнічних груп.

Таким чином, ми можемо спостерігати процес формування культурно-духовних центрів поселень південної України на основі досліджуваного комплексу окреслених центрів містечка Ковалівка Одеського повіту Херсонської губернії.

У процесі подальшого дослідження потрібно з'ясувати специфіку соціально-економічного розвитку містечка Ковалівка та взаємовідносини між різними етнічними та релігійними групами місцевого населення. Це надасть можливість детально

проаналізувати процес формування та подальшого соціально-економічного розвитку поселень південної України у XIX на початку XX століття.

References

1. Gavriil [Rosanov], the Archbishop of Kherson. (1848). Historic-chronological description of churches of Kherson and Tauric Diocese. (in Russian).
2. The state archive of the Mykolaiv region f. 484 d. 1 c. 290 p. 226. (in Ukrainian).
3. The state archive of the Mykolaiv region f. 484 d. 1 c. 292 p. 51. (in Ukrainian).
4. The state archive of the Mykolaiv region f.484 d. 1 c. 301 pp. 72-73. (in Ukrainian).
5. Kovaleva, O.F., Chistov, V.P. (2000). Essays on the history of Southern Pribuzie. (From the roots until the beginning of XX century) Book 1. From the past of the cultural life in Mykolaiv. (in Russian).
6. Bagmet, M.A., Afanasiev, O.N. (1991). Kovalevka: past and present. (in Russian).
7. Korolenko, P.P. (1900). The ancestors of Kuban Cossacks of Dnieper and Dniester. (in Russian).
8. Materials for land estimation of Kherson Province. (1883). Comp. by the stat. dep. of the Kherson Province council. Vol. 1. 542 pages div. by headings, 2 pages of maps. (in Russian).
9. Mints, M.O. (2006). Provincial primary schools of Southern Ukraine in the late XIX century. Historical and politological studies, Vol. 1/ 2. Donetsk. pages 50-57. (in Ukrainian).
10. Pavliuk, N.P., Gleb-Koshanskaya, T.N. (2002). Legacy of F.P. de Volan: from the history of seaport, city and province. 256 pages. (in Russian).
11. Report of the Odessa zemstvo council from September 1, 1872 till August 1, 1873. (Odessa, 1873 [2], 122 LIII). (in Russian).
12. Report of the Odessa zemstvo council from August 1, 1877 till August 1, 1878. (Odessa, 1878, 169, 56 p.). (in Russian).
13. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1882. (Odessa, 1883, 173 p.). (in Russian).
14. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1886. (Odessa, 1887 [3], II, 270, 89 p.). (In Russian).
15. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1891. (Odessa, 1892, 482 p.). (in Russian).
16. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1892. (Odessa, 1893. 461 p.). (in Russian).
17. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1898. (Odessa, 1899, 421 p.). (in Russian).

18. Report of the Odessa zemstvo council of the year 1903. (Odessa, 1904, 405 p.). (in Russian).
19. Pyvovar, A.V. (2018). To the question of church building of the district from the second half of the XVIII c. till the first third of the XIX c. (Kherson and right-bank Katerynoslav regions). (The Ingul Stepp, 456 p.). (in Ukrainian).
20. Regulations on parish trusteeships at Orthodox churches: (imperially approved on August 2, 1864). (Tomsk, 1910, 16 p.). (in Russian).
21. The list of populated places of the Russian Empire. Kherson province. List of populated places according to information from 1859. (St. Petersburg, 1868. Vol. XLVII, 189 p.). (in Russian).
22. The List of populated places of the Kherson province. Statistics for each settlement. Publication of the Provincial Statistical Committee. (Kherson, 1896, 544 p.). (in Russian).
23. Reference book of the Kherson diocese. (Odessa, 1906, 757 p.). (in Russian).
24. Trygub, O.P. Religious transformations in the South of Ukraine from the XIX c. till the beginning of the XX c. URL: [https:// history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/73.pdf](https://history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/73.pdf) (pp. 343–344). (in Ukrainian).
25. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1861, Vol. 8). (in Russian).
26. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1862, Vol. 2). (in Russian).
27. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1866, Vol. 4). (in Russian).
28. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1871, Vol. 1). (in Russian).
29. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1886, Vol. 20). (in Russian).
30. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1888, Vol. 8). (in Russian).
31. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1893, Vol. 11). (in Russian).
32. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1906, Vol. 6). (in Russian).
33. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1912, Vol. 22). (in Russian).
34. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1913, Vol. 16). (in Russian).
35. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1914, Vol. 6). (in Russian).
36. Kherson Diocesan Reports. (Odessa, 1916, Vol. 11-12). (in Russian).
37. Chekhov, N. V. (1912). Public education in Russia since the 60s of the XIX c. 224 p. (in Russian).

Translation of the References to the Author's Language

Список використаних джерел та літератури

1. Гавриил [Розанов], архиепископ Херсонский. Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. Одесса, 1848.

2. Державний архів Миколаївської області ф.484 оп. 1 спр. 290 л. 226;
3. ДАМО Ф. 484 оп.1 спр. 292 л 51;
4. ДАМО ф.484 оп 1 спр. 301 л. 72-73;
5. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья.(От истоков до начала XX века)Кн.1.Из прошлого культурной жизни на Николаевщине [Текст] / Ковалева О.Ф., Чистов В.П. - Николаев: Тетра, 2000.
6. Ковалёвка: прошлое и настоящее. Авт. кол.: М. А. Багмет, О. Н. Афанасьев.1991.
7. Короленко П.П. Предки кубанских казаков на Днепре и на Днестре. Екатеринодар, 1900
8. Материалы для оценки земель Херсонской губернии / Сост. Стат. отд-нием при Херсон. губ. зем. управе. Т. 1. Херсон: тип. Н.О. Ващенко, 1883-1890. Одесский уезд. 1883. 542 с. разд. паг., 2 л. Карт
9. Мінц М.О. Земські початкові школи на Півдні України наприкінці XIX ст. / Історичні і політологічні дослідження – №1/2. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2006. – С. 50-57
10. Наследие Ф. П. Де-Волана: Из истории порта, города, края / Авт-сост.: Н. П. Павлюк, Т. Н. Глеб-Кошанская. – Одесса: Астропринт, 2002. – 256 с.: ил.
11. Отчет Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е августа 1873 года. Одесса, 1873. [2], 122, LIII с.
12. Отчет Одесской уездной земской управы с 1-го августа 1877 по 1-е августа 1878 года. Одесса, 1878. 169, 56 с., 1 л. ил.
13. Отчет Одесской уездной земской управы за 1882 год. Одесса 1883, 173 с.
14. Отчет Одесской уездной земской управы за 1886 год. Одесса 1887. [3], II, 270, 89 с., 5 л. табл.: табл.
15. Отчет Одесской уездной земской управы за 1891 год. Одесса, 1892. 482 с. разд. паг., 1 л. диагр.: диагр.
16. Отчет Одесской уездной земской управы за 1892 год. Одесса, 1893. 461 с. разд. паг., 2 л. ил.: ил.
17. Отчет Одесской уездной земской управы за 1898 год. Одесса, 1899. 421 с. разд. паг., 8 л. ил., карт.: ил., карт
18. Отчет Одесской уездной земской управы за 1903 год. Одесса, 1904. 405 с. Разд. паг., 1 табл.: табл.
19. Пивовар А.В. До питання про церковне будівництво на території краю в другій половині XVIII – першій третині XIX століть (Херсонщина і правобережна Катеринославщина). Інгульський степ. Збірник / Упорядник В.А. Сердюк. К.: Ярославів Вал, 2018. 456 с.
20. Положение о приходских попечительствах при православных церквах: (высочайше утверждено 2 августа 1864 г.). Томск: Тип. Дома трудолюбия, 1910. 16 с

21. Списки населенных мест Российской империи. Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года. - Санкт-Петербург: Типография Карла Вульфа, 1868. Том XLVII. 189 с.
22. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. Издание Губернского Статистического Комитета. Херсон: Типография Губернского правления, 1896. 544 с.;
23. Справочная книга Херсонской епархии. Одесса, 1906. 757 с.
24. Тригуб О. П. Релігійні трансформації на півдні України у XIX – на початку XX ст. URL: [https:// history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/73.pdf](https://history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/73.pdf) С. 343–344.
25. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1861 № 8;
26. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1862 № 2;
27. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1866 № 4;
28. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1871 № 1;
29. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1886 № 20;
30. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1888 № 8;
31. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1893 № 11;
32. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1906 № 6;
33. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1912 № 22;
34. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1913 № 16;
35. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1914 № 6;
36. Херсонские епархиальные ведомости. Одесса, 1916 № 11-12.
37. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века – М.: Польза, 1912. – 224 с